

DE OUDSTE GESCHIEDENIS DER JODEN TE UTRECHT

DOOR
JAC. ZWARTS,

Onder de oudste geschiedenis der Joden te Utrecht, dient dat tijdvak verstaan te worden, dat met den Franschen tijd een einde neemt. Eigenlijk begon toen pas de ontwikkelingsgeschiedenis der toen juist officieel geworden vestiging, doch de lange vestigingspogingen in vroegere tijden mogen toch wel het meest op de algemeene belangstelling aanspraak maken.

Langzaam en moeizaam is de ontwikkeling van de Joodsche Gemeenschap in de oude bisschopsveste geweest en meer dan elders stiet zij hier op moeilijk te overwinnen tegenstand. Haar geschiedenis houdt ten nauwste verband met de stadsontwikkeling zelve en de geestelijke stroomingen, die de stad in den loop der tijden beheerschten,

De volgende bladzijden bedoelen daarvan een kort en naar ik hoop duidelijk beeld te schetsen i),

1

De Joodsche Gemeente van Utrecht behoort tot de alleroudste van ons land, Het is zelfs waarschijnlijk, dat er reeds Joden waren bij het begin der gewone jaartelling onder de groote Romeinsche nederzetting in het nabijgelegen Vechten. Wij weten immers, dat zij als kooplieden achter de legioenen trokken, en zich in de nieuwe grensburchten, als

1) Voor de bronnen verwijs ik naar mijn „De Synagogen te Utrecht in het inwijdingsboekje der Utrechtsche Synagoge (19 Dec, 1927) en meer uitvoerig naar mijn „Schetsen uit de geschiedenis der Joden in Nederland". Zutphen, Thieme, 1929, Men zie verder nog het Maandblad van „Oud-Utrecht, Jri.s. I No, 11, Jrg, II No, 9 en Jrg, III No. 5,

bijvoorbeeld in Keulen, vestigden, Daar zien wij reeds onder Keizer Konstantijn een georganiseerde Joodsche Gemeente met Archisynagogen, Rabbijnen en bestuurders, Utrecht zelf, voor het eerst vermeld in de 4e eeuw, was eigenlijk niets dan een onaanzienlijk gehucht, een veer over den Rijn. Eerst bijna vier eeuwen later stichtte er de Frankische koning een burg ongeveer ter plaatse van het tegenwoordige Domplein. Hier werd de zetel van het Aartsbisdom gevestigd, hierheen verplaatste zich het handelscentrum van het oude Dorestad (Wijk bij Duurstede). De onderlinge handel der Rijnsteden, waaraan de Joden een voornaam aandeel hadden, bevorderde de jaarmarkten, die in het begin der 12e eeuw bij gelegenheid van vier verschillende feestdagen gehouden werden. Om de Kathedraal met haar immuniteit volladen zich de vier overige immuniteiten, die geestelijk gebied waren, terwijl ontelbare kerken en kloosters den zetel van den machtigen prelaat kenmerkten, wiens gebied het grootste gedeelte van ons land omvatte, Scherp was de stad der geestelijkheid van die der kooplieden gescheiden. De laatste Ut-Trecht (beneden Trecht) geheeten, was omgrensd door den Rijnarm, die via Oud-Kerkhof, Minrebroederstraat, Oudegracht, Zand naar het Paardeveld liep, Haar middelpunt was de Buurkerk en de Stadsstraat was toen de Steenweg. Dit kleine gebied, waarin uitgestrekte boerderijen lagen, werd eerst in de eerste helft der 12e eeuw ommuurd. In het begin der 14e eeuw nu vernemen wij van het, bestaan eener Joodsche gemeente binnen haar muren. Zij kan echter, gezien het gering aantal bewoners, nauwelijks den omvang van een minimale dorpsgemeente in zielental overtroffen hebben, hetgeen echter niet wegneemt, dat op grond van het Joodsche voorschrift als zeker aan te nemen is, dat zij in een localiteit Synagogediensten gehouden heeft, De eerste Joodsche vestiging moet dus in het oude stadscentrum in de omgeving van den Steenweg zijn geweest,

De groote rampen, die Europa in die tijden door den Zwarten Dood troffen, hadden het volk tot razernij gebracht,

Het „groote sterven", dat vele streken ontvolkte en waar- door de Joden in geringe mate getroffen werden, had velen verbitterd en het sprookje van bronnenvergiftiging opgang doen vinden. Tot waanzin gedreven geeselsonniken moordden honderden Joodsche Gemeenten uit. Zoowel in he- breeuwsche Duitsche necrologia als door den kroniek- schrijver Johan de Beka wordt de ondergang op deze wijze van deze oudste Utrechtsche gemeente vermeld.

Tegelijkertijd met de nieuwe vestiging in de Duitsche steden kreeg Utrecht weder Joodsche inwoners en wel in dezelfde buurt n.1, in de „Joderye". Op het uitgestrekte erf achter het hoekperceel Bakkerstraat—Oudegracht, dat tot den Steenweg liep en daar een uitgang had, werd het Joden- hofje naar den trant van alle Utrechtsche hofjes gevormd, n.1, in „die stege die die Boegaertstraat te heten plach ende nu die Joderye heet". Gelijk aan het analoge Nijmeegsche geval in de „Joeclengas", bezat ook de Joderye van Utrecht een bijzonder huis en hofstede, waarin het vermoedelijke synagogelocaal gevestigd was.

Een feit is het intusschen, dat Utrecht toen het eenig Jo- dencentrum van ons land werd geacht. Dit blijkt uit de om- schrijving van het door den Keizer in 1435 ingestelde Rijks- opperrabinaat. Toen werd n.1.: „liber alle Jadischeit in dem heiligen ramischer riche" Anselm van Keulen „zu einen obersten Meister und Rabi" benoemd, Deze Opperrabijn „gesessen zu Würm ss" genoot de algemeene reputatie als „vast ein wolgelerter und ein frommer Judo".

Als opperste „Meister und Rabi" werd hem voorge- schreven naar beste weten en inzicht recht over de Joden van het heilige Roomsche Rijk te spreken en wel zonder aanzien des persoons, Ook „Ychtricht" behoorde tot zijn ressortaal gebied, alwaar hij op straffe van den ban „sol- chen vorgeschrieben gewalt haben" zou.

In 1444 werden de Joden echter uit de stad verdreven. Wel werd in 1474 den Joodschen Doctor Mr, Meijer met een gezelschap Joden het oponthoud slechts voor eenige maanden onder vrijgeleide verleend, doch in 1485 werden de Joden en Jodinnen, die geregeld de stad bezochten, voor-

goed verdreven, Toch waren hier in het begin der 16e eeuw weder Joden gevestigd, die handel dreven. Wij bezitten zelfs afbeeldingen van hen uit ongeveer het jaar 1530 in hun laat middeleeuwsche Jodendracht, voorkomende op reliefs, opgegraven bij het Wittevrouwenklooster en thans in het Centraal Museum bewaard.

Keizer Karel V wilde hen echter niet langer in de Pro- vincie dulden „om aldaar te nemen heure wooninge ende residentie". In 1546 werd zijn plakkaat binnen den Lande van Utrecht afgekondigd, om op verbeurte van lijf en goed „geen Joden te ontfangen, noch te onderhouden, en die geene die over zijn, doen vertrekken binnen den tijd van eender maand na die publicatie". Wel vinden wij in 1597/98 een „Joedensteechgen" in de immuniteit van den Dom (tegenwoordig Voetiusstraat), doch zij heette slechts naar een marraanschen advocaat van het huis „Die Loetze", die wellicht dezelfde is, waarvan in 1559 staat aangeteekend dat deze „Jode" den Utrechtschen schout in een kwaad daglicht had gesteld.

Na Keizer Karel's plakkaat, dat nog twee en een halve eeuw tegen de Joden werd uitgespeeld, zwijgen de archief- stukken over de Joden in Utrecht een eeuw lang geheel. Utrecht onder Spaansch bewind heeft den Joden dan ook groote verschrikkingen gebracht en eeuwen later betitelden zij Utrecht nog in de gemoedelijke Joodsch-Duitsche om- gangstaal met „Spaansch".

Toen de vrijheid der Republiek in 1579 binnen Utrecht geboren werd en onder een Oranje bepaald werd „dat men nijemant ter cause van de Religie zal mogen achterhaalen ofte onderdrukken", had zij zelve niet den moed om met de middeleeuwen te breken. Star en wezenloos bleven de kapittelinstellingen met hun geestelijk gebied en terwijl de Hollandsche steden door vrijheid in handel groot werden, bleef de oude, natuurlijke hoofdstad des lands haar middel- eeuwsch karakter bewaren. Scherp steekt zij bij de Hol- landsche steden af, want zij vertoont uitsluitend een middeleeuwsch karakter, zooals de Duitsche steden Mainz en Keulen, geheel gelijk ook in hun opvattingen omtrent

de Joden. Zoowel in Utrecht als in Keulen mochten zij in deze tijden niet in de stad wonen en vestigden zij zich voor den handel op de stad rondom hun synagogen in haar onmiddellijke nabijheid. En zooals een reiziger van het laatste kon zeggen: „Tegenover Keulen leijd Dutz, een kleijn stedeken, voornamelijk van Joden bewoond", zoo zou hij analoog van Utrecht hebben kunnen verklaren, dat haar Joden in haar nabijheid in hun „Jodendorp" Nieuw Maarsseveen rondom hun synagoge woonden. Want zoo schreven ook de „Gewald Richteren van de stad Keulen" aan de Utrechtsche Vroedschap op het laatst der 18e eeuw: „Het is verboden dat Joden in onze stad ingaan durven, of zij moeten tevoren geleijt begehren en dan wierd hun ettelijke wijnige stonden (maar niehmals eene nacht) permit teert

II, Het overgangstijdperk tot 1758.

De Hollandsche vrijheid had Amsterdam sedert 1590 de vermogende aanzienlijke Spaansch-Portugeesche Joden bezorgd, die ijverig medehielpen. Amsterdam tot het middelpunt van internationale handel en scheepvaart te maken.

Toen deze Joden omstreeks 1650 Maarssen tot zomerverblijf kozen, richtten zij in een zaal van een buitenverblijf een synagoge in. Ook hadden zij daar, wijl dit door de gildeprivilegiën te Amsterdam onmogelijk was, een zijdemolen opgericht, waarbij een 25-tal arme Maarssenaars brood vonden. Wij zijn nauwkeurig ingelicht over het verzet, dat deze eerste positieve synagoge op Stichtschen bodem aldra ondervond, hetgeen zelfs door Koenen als een proeve van onverdraagzaamheid vermeld wordt,

De Kerkeraad van Maarssen wist de Staten tot de verbodsbepalingen van 13 September 1653 te brengen en de Utrechtsche Vroedschap besloot tegen den zijdemolen te ag.eeren., die moest worden afgebroken. Beide maatregelen sproten voort uit de middeleeuwsche exclusiviteit. De vroedschap beschermde n.1, haar handel door concurrentie onmogelijk te maken, Doch ook de Staten, waarin de Vroedschap ruim vertegenwoordigd was, huldigden opvattingen omtrent

een synagoge, die de traditioneele middeleeuwsche waren. Deze verouderde opvattingen, die uit onkunde waren voortgesproten, waren elders door het humanisme reeds een eeuw vroeger verdrongen, daar dit de beoefening van het hebreuwsch en belangstelling voor Joodsche cultuur had gebracht. Leest men Prof, Voetius' lof op Menasséh ben Israëls „Conciliador", dan valt aan zijn goede trouw niet te twifelen, doch dan valt zijn geringe kennis dezer materie des te meer op. Toch kon dit op den duur aan de Utrechtsche Hoogeschool met haar aanzienlijke Theologische faculteit niet zoo voortgaan. Reeds in 1650 had de Utrechtsche Vroedschap hierin getracht te voorzien. Zij trok de som van 200 gulden uit voor Professor Johannes Leusden „om zig bij de Jooden te Amsterdam in de Talmu_dische taaie te oefenen". Wij danken hem ernstige werken over hebreuwsche grammatica en bijbelexegese, doch bovenal de vermaarde hebreuwsche bijbeluitgaven van Athias. Zien wij reeds in 1636 Utrechtsche dames de Portugeesche Synagoge „Newé Sjalom" van Amsterdam bezoeken en in gesprek met den Opperrabijn Menasséh ben Israël, Prof, Lensden bezocht de Synagoge ijverig, om dit instituut van nabij te leeren kennen, Zoo woonde hij in de Hoogduitsche Synagoge een besnijdenis bij en schreef ook de inscripties van een zilveren Thoraschild af, Nu werden in 1667 Daniel Semah Aboab en Jacob a Castro als studenten te Utrecht ingeschreven; in 1668 gevolgd door Salomon de Rocamora van Amsterdam, die de eerste Joodsche studenten van Utrecht waren, Onder deze Portugeesche Joodsche studenten was er in 1683 zelfs een hoog-duitsche Westphaalsche Jood nl. Simon Lefmans. Ook de Portugeesche rabbijn Selomoh de Meza, wiens dissertatie over de Apoplexia (vallende ziekte) aan het Amsterdamsche Rabbinaat was opgedragen (1690), dezelfde die in 1725 de Maarssensche Sabathgrens regelde, studeerde te Utrecht, Eindelijk ging de Vroedschap er toe over „een Joods Rabbin" stads „borger" te maken; dit was in 1718. Vooraf was de heer Hoofdman van het kwartier gehoord en daarop gaven eenige professoren omtrent hem een „goet getuygenis". Toen verleende zij gratis aan „Jacob Barents

Cohen, Joods Rabbin" het burgerschap dezer stad. En twee jaar later werd besloten op verzoek van de professoren van Aalten en Mil, den academiedrukker Willem van de Water op te dragen „de academiedruidwrije te voorzien van Rabbijnse letters",

Even te voren had ook de Groningsche professor Johannes Braun voor zijn theologische studiën een rabbijn tot repetitor aangesteld, ook om de studenten bij hun hebreeuw-sche studiën te helpen. Deze had aanstonds eenige Joodsche familiën medegebracht, die den grond voor de groote Joodsche Gemeente van Groningen legden, Dit was echter in Utrecht niet het geval, hoewel reeds veertig jaren vroeger de toestand zich gunstig liet aanzien,

In 1675 scheen het, dat de bouw van het groote, majestueuze Bedehuis van de Amsterdamsche Portugeesche Joden, Utrechts Vroede Vadersen de oogen opende voor het economisch voordeel van deze kapitaalkrachtige en ondernemende lieden voor de stad. De middeleeuwen schenen voor een oogenblik te hebben afgedaan, want de actie voor een Joodsche vestiging alhier ging ditmaal van de stad uit

Toen Burgemeester Nellesteyn in 1675 constateerde, dat „eenige genegentheyt gespeurt werde bij de Joden om hier metterwoon te comen", hebben de predikanten dit nog weten te verhinderen. In 1680 echter hebben do Staten voor het eerst ten *platte lande* (bedoeld is te Maarssen) de „Joodse Religie hier toegelaten".

Eerst in de jaren 1708 en 1709 verwierven zich de eerste Joden het Utrechtsche stads burgerrecht en wel alle Hoogduitsche. Het waren: Abraham Koppels op 28 Februari 1708, Jacob Alexander op 14 Maart 1708, Mozes Hartog op 4 Juni 1709 en Levi Nathan op 9 September 1709,

In 1714 kwam de Synagoge-kwestie wederom ter sprake in verband met de verpachting van de stads bank van leening, waarvoor zich twee Joodsche gegadigden opdeden, nl; de Amsterdamsche Hoogduitsche-Joodsche kooplieden Aaron en Simon Abrahams „in Compagnie". De verpachting werd wegens hun „Looverhutzenfeest" eenige

dagen uitgesteld en de onderhandelingen begonnen. Zij wenschten een 25-jarig contract met burgerrecht voor zich, hun familie alsook voor hun „cassier", schrijvers en verder personeel. Uitdrukkelijk begeerden zij verlof om „bij leven ende sterven haere Joodse ceremoniën (te) mogen gebruiken". Ook wilden zij tijdens den Sabbath, 's winters ingaande op Vrijdagmiddag 4 uur en 's zomers om 6 uur, sluiten om dan Zaterdagavond tot Zondagmorgen 6 uur weder geopend te hebben. Van de onderhandelingen met de vroedschap zij in dit verband alleen opgemerkt, dat het de laatste bekend was „dat zij Joden zijn, waarom verzoeken hare Godsdienst voor haer ende hare familiën vrij in haer huys te mogen oeffnen Even verdwijnen de middeleeuwen nu, als zij den blik op het economisch voordeel gericht houdt en daardoor overweegt, dat deze eisch zou kunnen worden toegestaan. Aron was de „banquier" en Simon de borg. De onderhandelingen verliepen echter, daar de Vroedschap te weinig meegaande was en zelfs „een waghthuysgen ende schildwagt voor het huis", waarvoor dan Aron een „douceur" zou geven en dit „zo lange het den banquier noodig zal vinden", kortweg had afgeslagen; op 22 October brak een dezer Joden, die tot het toen zeer groote bedrag van f 40.000,— gegoed waren, de onderhandelingen af en verklaarde „daarvan af te sien". Hetzelfde geval had zich in Groningen voorgedaan, waar de Magistraat echter toeschietelijker was, zoodat daar in een der banklokalen, de eerste Synagoge gevestigd werd en de Joodsche gemeente hiermede was geconstitueerd.

De Utrechtsche Vroedschap gaf zes jaren later echter blijk deze les nog niet vergeten te zijn; zij toonde zich toen, vooral waar het nu gefortuneerde Portugeesche Joden gold, veel handelbaarder. Het was in de dagen van het dulle actienspel van John Law, van de speculatiekoorts van den windhandel, onderhevig aan beursschommelingen van Change Alley en de Rue Quincampoix. Zoo werd in Utrecht in 1720 de „Provinciale Utrechtsche geoctroyeerde compagnie" opgericht met een kapitaal van 10 miljoen gulden, waaraan de 150 Portugeesch-Joodsche participan-

ten een niet gering gedeelte bijdroegen. Hoewel de ontwerper Meijnerthagen openlijk bekende een hekel aan Joden te hebben, had men toch de Joodsche Natie van noode, Daartoe werd de Portugeesch-Joodsche gemeente van Maarssen door de Staten gesanctioneerd en dezen Joden hun protectie ten plattelande toegezegd „d welk de Heeren Borg,emeesteren en Vroedschappen der stad Utrecht in haar Stad en Juridictie mede zullen doen", Deze Joden behoefden zich zelfs niet meer tot de Vroedschap te wenden, daar deze bepaalde: „dat het admitteren van Portugaelsche Joden in de stad alleen van Stadspolitie afhangen moet". Men benoemde ook een Joodsche Hoofdbewindhebber nl: Jacob Hiskia Machado, die daartoe den Joodschen eed aflegde. Hij was de zoon van den onmetelijk rijken Don Antonio (alias Mosché) Machado, die het land ten tijde van Willem III millioenen voorgeschoten had, de Parnas der Portugeesch-Joodsche gemeenten van den Haag en Maarssen. In den Haag woonde hij in het deftige patriciershuis aan de Lange Voorhout, te Maarssen op zijn buitenplaats „Vechtoever", Weldra zou hij zich ook te Utrecht een verblijf inrichten, alwaar zijn rijkdommen blijkens spotschriften hevige wangunst wekten, „Kannen de Christenen de negotie niet doen buiten de Joden en zullen de Joden, die in de negotie zijn, opstaan om daar te komen wonen" verzucht een Utrechtsch anonymus, nu „de Utrechtsche Christenen sig niet meer zoo afkeerig tot de Jooden toonen"? De historie gaf het antwoord, Bedrog en zwendel deden de compagnie ten gronde gaan en met den heer van Noorle Jansen constateeren wij, dat de Joodsche bewindhebber „in integriteit intusschen gunstig afstak bij zijn Christelijke collega's".

Machado verwierf op 24 December 1720 het burgerrecht en kocht in 1725 een huizinge en erf en apart daarbij nog een „camer" daarnevens aan de Westzijde van de Plomporengracht, de laatste perceelen links aan den hoek van de van Wijckskade gelegen,

Het jaar 1722 bracht alsnu de eerste Portugeesche Joodsche burgers; het waren Abraham de la Torre, Isaak da

Veiga Henriques (die een gezin van acht kinderen had), terwijl toen ook de heer Jacques da Costa de Dien te Utrecht woonachtig was. David a Valle studeerde in 1722 in Utrecht, gevolgd door de Amsterdammers Abraham de Mattos in 1723 en Isaac Baruch Benavente in 1724. Door de compagniezwendel was de Utrechtsche bodem echter nog niet rijp voor Joodsche vestiging, die daardoor weldra weder verliep. Verwierven in 1733 weliswaar Samuel Samuels en zijn zoon Michael als „winkelier in Indische waren" en als Joden het Stadsburgerrecht, in 1736 werd het beruchte plakkaat tegen de Hoogduitsche Joden uitgevaardigd, die daardoor praktisch uit de stad gesloten werden. De Amsterdamsche Joden Philip Mozes Cohen en Jacob Jacobs oefenden nu het bedrijf van „konstgraveerders" uit en waren daardoor te Utrecht „ver rondt omme" vermaard, zoowel in het „graven en drillen van cachetten in het staal, goudt en crystal, maar ook tot het graven van gehele servisen". Meer dan zes weken per jaar logeerden zij hiertoe in de Donkerstraat, „daar sij hunne handen vol werk gekregen" en zelfs aanzienlijke klanten hadden verworven. Daar zij nu „dikmaals met veel goudt en silver, ja selvs met geheele servisen by de straaten moeten gaan" verzochten zij, dat zij hun kunst ongestoord binnen de stad zouden mogen blijven uitoefenen. Officieel kregen zij geen antwoord, doch praktisch hadden zij succes. In den vervolge mochten alle Joden overdag binnen de stad handel drijven, mits zij véér het sluiten der poorten haar weder verlaten zouden hebben, De Staten verleenden dezen Joden in 1758 te Nieuw Maarsseveen toestemming tot het oprichten van een Hoogduitsche Synagoge, die weldra tot grooten bloei kwam, als gevolg der Utrechtsche uitsluitingsbepalingen, En het waren niet alleen Joden, die dit Utrechtsche exclusivisme veroordeelden, Deze Jodenbepalingen waren bekend door de gansche Republiek, doordien zij nergens anders in het land golden. Toen dan ook de „twee waarlijk Vaderlandsche Vrouwen" de beroemde Betje Wolff en Agatha Deken een dichtstuk aan de Joden bij hun emancipatie wijdden en daarin

Amsterdam verweten, dat hun Jodenprotectie slechts uit „zelfbelang en winzucht" voortkwam, verontschuldigten zij de hoofdstad toch, als zij aan Utrecht dachten. Zij hadden immers een vast verblijf geboden, hen in den koophandel tot voordeel van de stadgenooten gelaten, waardoor Amsterdam toch verre boven Utrecht stond:

„Gij werd niet als een vagebond
Bij 't nad'ren van den avondstond
Onmenschenlijk uit de stad gesloten".

III. *De eerste vestiging. 1758-1792.*

Sedert de 12e eeuw werd de Utrechtsche Jaarmarkt gehouden, Later was zij van 13 tot 25 Januari geopend en sedert 1614 verlegd naar de maand Juli. Dan gold uitsluitend het economisch voordeel en plots was dan de stad vol leven. Zien wij op het schilderij van Saenredam de stille immuniteit van Sint Marie schier uitgestorven, nu was er een bont gewemel van kramen, kooplieden en bezoekers, want de stad was voor iedereen vrij, ook voor de Joden. Rondom de fraaie Romaansche kerk, op de Mariaplaats, in de Zadelstraat en op het Domkerkhof verrezen de kramen voor de velerlei koopmanschappen, Daar waren allerhande stoffen en waren uitgestald en uitgepakt en trachtten de luid scheeuwende kooplieden hun waren tot den laten namiddag aan te prijzen. Maar één wagen was er, die over de Mariaplaats naar de Boterstraat reed en niet voor de bezoekers uitgepakt werd en ook haar begeleider was geen koopman. Zij behoorde aan een Joodsch genootschap, de „Chewre Kedouscho SaMas Zekeiniem" (Heilige broederschap „Steun der Ouden"). Daar werd een kleine kast uitgedragen, waarin een Wetsrol met toebehooren, de Biema en voorlezerslessenaar en hun. blakers. Zij werd begeleid door een Leeraar, die tevens als Voorlezer van dit Amsterdamsch Joodsch genootschap fungeerde, Deze reizigersvereniging in de wandeling de „Reis chewre" genaamd, was in de tweede helft der 18e eeuw opgericht door marktkooplieden om hun Joodsche plichten te vervullen. Zij bezat

daartoe een tweetal synagogeinventarissen, die van markt tot markt verzonden werden. Haar hebreeumschen naam „Steun der ouden" dankte zij aan het ouderdomspensioen, dat haar leden genoten. Voor haar tijdelijke synagoge huurde zij jaarlijks een gelegenheid in de Boterstraat, begrijpelijkerwijze in het logement, waar de kooplieden logeerden. Een onderzoek wees uit, dat slechts één gelegenheid hiermede bedoeld kon zijn en wel het logement, dat den toepasselijken naam droeg van „De Hollandsche Tuin", alwaar deze diensten in 1793 nog gehouden werden. Gerrit Anthony de Meijer was de „casteleyn", die daarin met zijn vrouw Magdalena Keijser en twee kinderen woonde. Het lag twee huizen vóór het St. Eloyegasthuis, gaande vanaf de Mariaplaats, dus aan het begin der straat, ter plaatse van het tegenwoordige hoekperceel Alendorpsteeg. Daar werd ook des avonds uit het oude boek des Jodendoms geleerd. Eindelijk in 1788 toen de restauratie Prins Willem V weder onder groote zegetochten naar Den Haag bracht en de Utrechtsche Staten en Vroedschap geheel omgezet werden met leden van de Oranje-partij, maakten Parnassijns van Maarssen met succes gebruik van de situatie, om het middeleeuwsch exclusivisme van Utrecht te breken. Hardnekkig verzet trad nu op, de middeleeuwen in al haar onverdraagzaamheid kwamen nog eenmaal boven, doch ditmaal moesten zij het, zij het nog niet algeheel, afleggen,

De Parnassijns M. Hartog, Mozes Levy en Alexander Jacob Levie zagen hun request aan de Edel grootachtbare heeren Burgemeesteren en Raaden en de Vroedschap der Stad Utrecht ten slotte na veel tegenstand met succes bekrond, waarin zij de geschiedenis van die dagen benutten en een beeld gaven van de moeilijkheden., waarmede hun leden te kampen hadden.

Wij kennen de middeleeuwsche bepalingen, waaronder de Joodsche Vestiging eindelijk op 17 November is toegestaan en die herhaaldelijk gepubliceerd zijn. Zij vertoonen, hoewel nu met de middeleeuwen gebroken was, nog een intens exclusivistisch karakter. Het Vroedschapslid Craeyvanger eischte uitdrukkelijk aantekening „in deese verleende con-

cessie aan de Joodsche Natie niet te hebben bewilligt". En terwijl in den Franschen tijd, toen de eenheidsstaat geboren werd, herhaaldelijk door het Landsbestuur aan Utrecht werd kenbaar gemaakt, dat het de bedoeling en de wil van den wetgever was, dat de Joden alhier in niets bij hun medeburgers van andere religies zouden warden ten achter gesteld, lezen wij in de Vroedschapsresoluties, nadat in 1803 aan Meijer Mozes Polak uit Leiden, in ondertrouw zijnde met Alijda Joseph, het burgerrecht was verleend: „zoo hebben de Raaden Mr, P. E. Voet van Winssen en D. J. de Ridder alhier doen aantekenen, dat zijlieden tot het nemen van dit besluit niet hebben geconcurrereert en nimmer zullen toestemmen, dat het getal van Jooden binnen deze stad, hetwelk htumes oordeels reeds al te zeer tot nadeel der Burgers is aangegroeid, door aan dezelve het dezer stadts Burgerrecht of Recht van inwooning te verleenen, warde vermeerderd". En een half jaar later, toen Salomon Izaak als uitdrager was geadmitteerd, verklaarden deze zelfde heeren Voet van Winssen van Zevenhoven en de Ridder „dat hun Edele tot 't verlenen dezer admissie niet mede hebben geconcurrereert". Dat deze stemmen nog na de Fransche revolutie konden weerklinken, al schonk niemand er meer aandacht aan, bewijst wel, hoe sterk en hoe lang de exclusiviteit van het middeleeuwsche Utrecht zich handhaafde. Dit zijn gelukkig de laatste dezer klanken geweest, die ooit weder binnen de stad weerklonken hebben.

Nauwelijks hadden Burgemeesteren en Raden in de Vroedschap „in aanmerking genomen hebbende het stil en voorbeeldig gedrag, dat genoegzaam alle de Joden in de onderscheidene plaatsen van dit Land, in deze Provincie in 't bijzonder bij de laatst ongelukkige Landverderende onlusten hebben gehouden, met te niet-doening van alle voorgaande Publicatiën, die daartegen strijdig mog, ten bevonden worden" de Hoogduitsche Joodsche Natie vrije vestiging verleend, of op 11 Mei van dit jaar 1789, dus direct na de vestiging, verzochten de nieuw gevestigde Joden de Vroedschap verlot om op Sabbath en feestdagen in een hunner woningen in alle stilte hun Synagogedienst te

mogen houden. Dit werd hun op 18 Mei 1792 „in een hunner woninge" en in alle stilte, zonder eenige „overlast aen de gebuuren" toe te brengen, veroorloofd, De Synagoge werd toen gehouden ten huize van den heer Isaac Eliezar van Lier, Parnassijn te Maarssen, en wel in het ruime perceel Korte Nieuwstraat, thans no, 12 (zijde Gerechtsgebouw), In de ruime vertrekken en suite was genoegzame ruimte voor s-y-nagogedienst, hoewel er voor afgescheiden vrouwenplaatsen geen genoegzame gelegenheid aanwezig was.

Tot het najaar van 1792, dus drie jaar lang, is in deze stille straal, die evenwel in het stadscentrum lag, de Utrechtsche synagoge gehouden, ongeacht de diensten in de Boterstraat tijdens de Jaarmarkt. Steeds meer groeide het aantal nieuwe leden aan. Niet alleen uit Maarssen, doch uit alle streken des lands en zelfs van het buitenland kreeg Utrecht zijn nieuwe Joodsche inwoners, Zoo werd het lokaal ten huize van den heer van Lier te klein en toen zich nu een geschikte gelegenheid voordeed, huurde men in dat jaar de oude, leegstaande Doopsgezinde kerk aan den Springweg, toen Jufferstraat geheeten, bij de Geertekerk, op welke plaats sedert dien de Synagoge en bijgebouwen gevestigd bleven,

Langzaam en moeizaam is de ontwikkeling van de Joodsche gemeenschap in de oude bisschopsveste dus geweest en meer dan elders, stiet zij hier op moeilijk te overwinnen tegenstand. Haar geschiedenis houdt ten nauwste verband met de stadsontwikkeling zelve, waarvan zij een getrouwe afspiegeling vormt. In wezen wordt deze bepaald door eene voortdurende botsing tusschen middeleeuwsch exclusivisme, dat de aartsbisschoppelijke residentie langer dan elders kenmerkte, en de eischen van de economische behoeften van de groeiende stad. De laatsten wonnen het echter in den Franschen tijd. Eerst toen hadden hier de middeleeuwen met hun uitsluitingsbepalingen afgedaan en toen Utrecht van zijn benauwend keurslijf verlost werd, kon zich hier vrij en ten volle een Joodsche Gemeente ontwikkelen,

